

belediging (37-47). Hij baseert zich daartoe op de overgeleverde criminele beledigingszaken in de zeventiende en achttiende eeuw. Artikel 19 van het 'Eeuwig Edict' van 12 juli 1611 is het aanknopingspunt voor een gedegen studie van het oude bewijsrecht in de Spaans-Oostenrijkse Nederlanden door G. Martyn (49-66). Een nog weinig ontgonnen terrein betreft mw. Margreet Ahsmann in haar bijdrage over 'De jurist en zijn bibliotheek: Nederlandse veilingcatalogi 1599-1800' (67-87). Haar artikel toont ondubbelzinnig het grote belang van de systematische bestudering van de tamelijk zeldzame bron der veilingcatalogi voor de intellectuele rechtscultuur.

A. van Lambalgen behandelt de erfrechtelijke procedure tussen J. F. Cravatte en Mauritz baron von Koijsen over leengoed, gevoerd voor het tribunal civil te Maastricht in de jaren 1794 tot 1797 (89-106), een interessante casus op het snijvlak van rechtsperioden en rechtsculturen. Een zeer substantiële studie levert G. Macours in zijn bijdrage over 'onderlinge rechtshulp' in strafzaken in de Zuidelijke Nederlanden van de zestiende tot de achttiende eeuw (107-138). Daarmee bedoelt de auteur de manieren waarop autoriteiten in de vele regionale jurisdicties elkaar probeerden te helpen bij het oplossen van (grensoverschrijdende) delicten. J. A. F. Wallert maakt 'Enige opmerkingen over de oorsprong van de huidige wisselbrief (139-148). Het probleem van de aansprakelijkheid voor 'zaken welke men onder zijn opzigt heeft' (art. 1403 lid 1 BW) wordt besproken door J. M. Milo (149-162), die speciaal de buitenlandse invloed op de ontwikkeling van het Nederlandse recht ten deze op het oog heeft. De bundel wordt besloten met een originele bijdrage van de hand van O. Moorman van Kappen over 'Gebundeld postdoctoraal onderwijs aan assistenten in opleiding in de rechtshistorische vakken' (163-181). Een nadere toegang in de vorm van een index ontbreekt aan deze gevarieerde bundel.

A. H. Huussen jr.

J. H. de Vey Mestdagh, met medewerking van J. A. de Boo, *Liber sigillorum. De zegels in het archief van de Ridderlijke Duitse orde, Balije van Utrecht, 1200-1811, I, Beschrijvingen, II, Afbeeldingen* (Utrecht: Ridderlijke Duitse orde, Balije van Utrecht, 1995, 244 en 112 blz., ISBN 90 6148 020 5).

Met deze prestigieuze en wellicht ook dure uitgave werd getracht de rijke verzameling zegels, die zich in genoemd archief bevindt, aan een breder publiek kenbaar te maken, enerzijds door een uitvoerige beschrijving, anderzijds door een fotografische weergave. Voor dit laatste stond de heer M. A. Douma, fotograaf bij het Rijksarchief in Groningen, in. Deze heeft zich bijzonder goed van zijn taak gekweten, want de reproducties zijn van behoorlijke kwaliteit. Wel zijn ze, naar ik mag aannemen uit praktische overwegingen, allemaal op dezelfde grootte afgebeeld, wat de visualisering van het zegel en de duidelijkheid van sommige aldus verkleinde afbeeldingen niet altijd ten goede komt. In de inleiding is men op de keuze van het formaat niet ingegaan. Sommige zegels zijn ook zo gehavend (zie lukraak genomen nrs. 2287, 2297 en 2307), dat men zich kan afvragen of het zinvol was ze hier op een tweevoudige manier op te nemen.

Het archief van de Duitse orde bevat maar liefst zo'n 3500 charters of stukken afkomstig zowel van de land- of hoofdcommanderij Utrecht, ontstaan in het tweede kwart van de dertiende eeuw, als van haar destijds ondergeschikte commanderijen: Schelluinen, Valkenburg/Katwijk, de Hofdijk, Maasland, Nesse, Ophemert, Tiel, Ootmarsum, Leiden, Zandvoort, Middelburg, Bunne, Rhenen, Doesburg, Schoten, Schoonhoven, en Dieren. Aan deze stukken tot het jaar 1811 zijn ongeveer 7000 zegels bevestigd (de meeste hangend, een klein gedeelte opgedrukt).

Hiervan worden in dit tweedelig boek niet minder dan 3350 zegels beschreven en fotografisch weergegeven. Weggelaten zijn dubbels, zegeldragers en -fragmenten zonder herkenbare afdrukken, notariële handmerken en belastingzegels. Met onder meer als leidraad de richtlijnen van het Comité International de sigillographie worden achtereenvolgens gegeven 1e datum en plaats; 2^c naam van de zegeleigenaar (zowel te vinden in het stuk als in het zegelomschrift) en in afkorting de aard van het zegel; 3^c functie van de zegeleigenaar; 4e naam van de zegelbezitter en/of zegelaar, met andere woorden de persoon die opdracht tot zegelen heeft gegeven; 5^c omschrift en/of opschrift van het zegel; 6^e uiterlijke kenmerken; *T* omschrift en/of opschrift en uiterlijke kenmerken van het contrazegel; 8^e beschrijving van het zegelbeeld op het zegelveld; 9^c zegelclausule en 10^e bijzonderheden. Deze beschrijving is op een voorbeeldige manier gebeurd. De inleiding wordt afgerond met een notitie over de zegels die gebruikt werden door de broeders van de Duitse orde. Een uitvoerige index op de namen van personen, instellingen en plaatsen sluit het eerste boekdeel af.

Dat een dergelijk repertorium het belang van de loutere sigillografie overstijgt, hoeft geen betoog. Prosopografie, kunstgeschiedenis en institutionele geschiedenis zijn enkele van de bijzonderste terreinen waartoe de studie van de zegels een belangrijke bijdrage kan leveren. Maar ook historische aspecten van de materiële cultuur zoals bijvoorbeeld landbouw en scheepvaart kunnen dank zij de afbeeldingen van bijvoorbeeld eg en hoefijzer of bepaalde scheepstypes, die hier veelvuldig voorkomen, aardig vooruitgeholpen worden. Jammer dat de auteur daar in zijn inleiding niet dieper op ingegaan is. Betreffende het nut van de zegelkunde voor de diverse aspecten van de geschiedenis zie onder meer M. Pastoureaux, *Les sceaux. Typologie des sources du moyen âge occidental*, XXXVI (Turnhout, 1981) 62 vlg., een werk dat niet opgenomen is in de bibliografische lijst. De toegevoegde bijlagen met geestelijken (van paus tot pastoor), zegeltypen en gebruiksvoorwerpen vormen op dat vlak een uiterst bruikbaar hulpmiddel. Het repertorium dat hier wordt aangeboden, krijgt van ons over de hele lijn een positieve waardering, evenwel overschaduwed door een zware typografische foutenlast.

P.Trio

M. van der Eycken, e. a., *Leden van de Duitse orde in de Balije Biesen* (Bijdragen tot de geschiedenis van de Duitse orde in de Balije Biesen I; Bilzen: Historisch studiecentrum Alden Biesen, 1994, 367 blz., Bf. 950,-, ISBN 90 802208 1 7).

Het in 1988 opgerichte Historisch studiecentrum Alden Biesen stelt zich ten doel de geschiedenis van de Duitse orde in de Nederlanden te bestuderen. Deze geestelijke ridderorde, gesticht in 1198, is vooral bekend wegens zijn activiteiten in Oost-Europa. Daar werd in de dertiende eeuw een territoriale staat opgebouwd die op het hoogtepunt van zijn bloei, ca. 1400, Noord-Polen en de huidige drie Baltische staten omvatte. Na 1400 raakte de orde in verval. In de zestiende eeuw werd haar territorium verdeeld over Polen, Rusland en Brandenburg. De orde ontwikkelde zich daarna tot een verzorgende instelling die alleen open stond voor de adel en waar jongere zoons uit adellijke geslachten terecht konden. Hoewel men pogingen bleef ondernemen om de militaire functie te doen herleven, kwam hiervan weinig terecht. De meeste vestigingen van de orde, commanderijen genaamd, lagen in het Duitse Rijk. Vanaf 1300 waren deze gegroepeerd in balijen, een soort districten. De vestigingen ten noorden van de grote rivieren behoorden tot de balije Utrecht, die ten zuiden van de Maas vormden de balije Biesen. Aan het hoofd van een balije stond de landcommandeur.